Usporedno pobijanje srpskih, hrvatskih i jugoslavenskih mitova o jeziku

Uvodni pripomenak: u ovom tekstu ne će biti sustavno i referencijalno navedena brojna povijesna i jezična literatura o ta dva jezika, niti će biti "dokazivano" da se radi o dva jezika, budući da je to suvišno. Dostatno je reći da se istine, poluistine i neistine na koje se osvrćemo mogu naći u brojnim tekstovima i knjigama Aleksandra Mladenovića, Miloša Kovačevića, Dragoljuba Petrovića, Pavla Ivića, Radoslava Katičića, Marija Grčevića, Nataše Bašić, Aleksandra Milanovića, Dalibora Brozovića, Dragice Malić, Slobodana Remetića, Stjepana Babića, Branke Tafre, Josipa Lisca, Miodraga Popovića, Jovana Deretića, Slobodana Prosperova Novaka, Ive Frangeša, Eduarda Hercigonje, Milana Šipke, Tomislava Ladana, Marka Alerića, Ranka Matasovića, ….

Teza 1: Velik dio srpskih lingvista tvrdi da su Hrvati u 19. stoljeću preuzeli ("ukrali") srpski jezik karadžićevske stilizacije, dok manji dio hrvatskih jezikoslovaca kontrira tvrdnjom da je Karadžić stvorio svoj jezični model u biti prepisujući hrvatska filološka i književna djela.

Komentar: Obje su teze netočne, ne samo zbog očite pristranosti koju empirijski materijal pobija, nego i zbog za obje zajednice neugodne činjenice da lingvisti, pa i oni unekoliko korektni, nisu sustavno ukratko jasno prikazali povijest svojih jezika, najčešće se zadržavajući na minornim tehničkim detaljima. U biti, radi se o nerijetko kontradiktornom poimanju narodnosnih i nacionalnih identiteta: Hrvati su se formirali kao zapadni kršćani, skoro isključivo katolici, a Srbi kao istočni kršćani svetosavske fizionomije. Na jezičnom polju, Hrvati izvorno govore čakavski, zapadnoštokavski i kajkavski, uz rubne govore u iseljeništvu (gradišćanskohrvatski, moliškohrvatski,..); Srbi su govornici istočnoštokavskoga i torlačkoga. Hrvati pripadaju, u nejednakoj mjeri, trima uljudbenim krugovima: mediteranskom, srednjouropskom i balkansko-orijentalnom u gorskim područjima; srpski je civilizacijski opseg bizantsko-balkanski, uvelike osmaniziran, a u formativnom području u 18. i 19. stoljeću pod stanovitim utjecajem srednjoeuropskoga. Ne postoji nikakva srpska mediteranska, a ni korjenito srednjoeuropska civilizacijska sastavnica.

Kod Hrvata kao pripadnika katoličke civilizacije koji stoljećima nisu imali punu državnu samostalnost, jednu od glavnih formativnih uloga odigrao je jezik- i govorni i književni – vjerojatno u nacionalnoj integraciji i buđenju samosvijesti i važniji od hrvatskoga državnog prava, koje je opstalo i u većoj mjeri nego kod drugih srednjoeuropskih naroda poput Čeha, kao i specifične hrvatske nacionalne tradicije- bilo u pučkoj, bilo elitnoj kulturi. Unatoč regionalnoj razdrobljenosti i raznom imenovanju (Bošnjani, Dalmatinci, Slovinci, Slavonci,..), povijesno je Hrvate integrirala liturgijska i umjetnička književnost, napose od 14. i 15. stoljeća nadalje (tekstovi na nekom obliku hrvatskoga postoje od 10. stoljeća). Važna je odlika hrvatske pisane kulture i golem korpus na latinskom, a koji se proteže od 9. do 19. stoljeća, te bitna staroslavenska pismenost na glagoljici i hrvatskoj ćirilici/bosančici. Veći tekstovi na hrvatskome od, okvirno, 1400. do 1833. uključuju Vatikanski hrvatski molitvenik, Korčulanski lekcionar, Bernardinov lekcionar, djela Marulića, Menčetića, Zoranića, Kašića, Lucića, Divkovića, Pergošića, Gundulića, Kavanjina, Bandulavića, Barakovića, Kanižlića, Frankopana, Rittera Vitezovića, Kačića Miošića, Katančića, Habdelića, Stullija, .. U razdoblju od 1400. do 1835. u dalmatinsko-dubrovačko-bokeškom pojasu postoji preko 70 autorskih imena i većih vernakularnih spisa, a u kontinentalnom koji uključuje Liku, nutarnju Istru, Banovinu, Bosnu i Hercegovinu, Slavoniju, Zagreb i Hrvatsko zagorje, Bačku te Budimski franjevački krug, preko 50.

Kod Srba je glavnu ulogu odigralo svetosavsko pravoslavlje, dočim je književnost, do početka 18. stoljeća isključivo na starocrkvenoslavenskom srpske recenzije imala drugotnu ulogu. Jedini veći tekst do konca 17. stoljeća na pretežito govornom jeziku je Dušanov zakonik iz 14. stoljeća, dok je sva druga

pisana kultura, po bizantskom obrascu, svodiva ili na prijepise žanrova bizantske književnosti, ili na hagiografije pripadnika srpske dinastije Nemanjića. Na latinici nema izvorno nikakva srpskoga spisateljstva, dok je stvaralaštvo na latinskom jeziku, tako nazočno u hrvatskoj pisanoj kulturi (epovi, povijesti, znanstvena djela, teološki spisi, filološki radovi,..) pojava posve nepoznata u srpskom spisateljstvu.

Iako su se posrbljeni Vlasi i Srbi selili iz rubnih zapadnih dijelova prijašnjih srpskih etničkih prostora na zapad i sjever, prvenstveno u sadašnje BiH i Hrvatsku od 15. stoljeća kao pomoćne osmanske postrojbe, a koje su dijelom prešle i na područja pod Habsburškom upravom u kasnije formiranoj Vojnoj granici, nisu tamo razvili nikakvu spomena vrijednu spisateljsku aktivnost. Kao i u Srbiji i osmanskim pokrajinama Crne Gore, sve je ostalo na prepisivanju djela iz srednjovjekovne pismenosti. Nije bilo nikakva kulturna kontakta ni izmjene s hrvatskom inteligencijom- često povezanom s Crkvom, no ni sa svjetovnim na spisateljstvo orijentiranim Hrvatima, a također ništa od asimilacije ideja koje su tijekom triju stoljeća, od renesanse do prosvjetiteljstva, prodirale iz zapadne i srednje Europe.

Srbi se, kao i ostali pripadnici “Slavia Orthodoxa” ozbiljnije počinju jezično buditi od 18. stoljeća, otprilike tri stoljeća nakon dijela pripadnika kruga “Slavia Romana”. To je povezano s velikom seobom koncem 17. stoljeća povezanom s prodorom austrijskih snaga u Srbiju i Makedoniju, te s povlačenjem i naseljavanjem južne Ugarske, poglavito dijela sadašnje Vojvodino, no i okolnih krajeva. Nekoliko različitih silnica (pritisak na katolizaciju i unijaćenje, kulturno jače povezivanje s ruskim carstvom Petra i Katarine, prodor prosvjetiteljskih ideja u rastuću srpsku građansku klasu u tim područjima,..) uvjetovali su buđenje srpske inteligencije na području književnosti (šire definirane), a posebice se sve intenziviralo i početkom oslobodilačkih ratova u samoj Srbiji od 1804. nadalje. U prvoj je etapi ruski sudobni jezik dominirao, što je dovelo do ruskoslavenskoga, današnjega liturgijskog jezika pravoslavne crkve u Srba, no kasnije se probijao istočni štokavski srpski govorni jezik oplemenjen ruskim i starockvenoslavenskim riječima i gramatičkim značajkama, tzv. slavenosrpski. To je bio jezik razumljiv širim slojevima, ovisno o funkcionalnim stilovima. Obrazovanije građanstvo ga je moglo svladati uz nešto napora, no nije imao ni labavu normu (npr., slovo *i* pisalo se na tri načina, bez ikakvih pravila). Taj je jezik bio u glavnoj porabi među Srbima u Austrijskoj monarhiji, Crnoj Gori i oslobođenim krajevima Srbije od sredine 18. do sredine 19. stoljeća. Osnutkom Matice srpske 1823., ali i prethodnim djelovanjem, Srbi su, napose građanstvo, razvili dinamičnu kulturnu aktivnost na slavenosrpskom koji se sve više ponarodnjavao, tako da su izdavali novine, tiskali vlastita i prijevodna djela (npr. prijevode engleskih, francuskih i njemačkih romana), kao i udžbenike za svoje pravoslavne škole. Početkom 19. stoljeća objelodanili su i nekoliko gramatika.

U razdoblju od početka 18. stoljeća do 1833. kod Hrvata vlada dijalekatska raslojenost, no u pisanoj kulturi dominiraju dva književna jezika, kajkavske i zapadne štokavske osnovice. Ovaj potonji je često zvan ilirskim, slovinskim (uz hrvatski), a pisan je ikavski i ijekavski- ikavica je bila proširenija u pučkim djelima, a ijekavica u književnoambicioznijima kao posljedak uvažavanja dubrovačke pisane tradicije. Tijekom kasnoga 18. stoljeća biskupi Vrhovac i Mandić, kao dio svoje svestrane aktivnosti, prosvjetiteljski djeluju na ideji općega jezika za katoličke Hrvate, no njihov je doseg ograničen jer još nije bilo svjesnije hrvatske buržoazije, a kamoli tiskarstva koje djeluje kao ubrzavajući čimbenik nacionalnokulturne unifikacije. U kreativnom pogledu to nije doba visokih ostvaraja, no karakterizira ga pojava prvog hrvatskoga “bestselera”, *“Razgovora ugodnoga naroda slovinskoga”*, široko prihvaćenoga i prevođenoga na strane jezike- uključiv i slavenosrpski, te tiskanje najvećega hrvatskoga doprepodornoga rječnika, auktora dubrovačkoga franjevca Stullija, dovršeno u prvom desetljeću 19. stoljeća. Inače u Hrvata toga doba, gdje god bili, nema jače nacionalnointegracijske aktivnosti, budući da su Hrvati bili još regionalno razdrobljeni, a kao pripadnici univerzalne Katoličke crkve bez vlastite

države, nisu još bili ušli u nacionalnounifikacijsku fazu tako karakterističnu za poslijenapoleonske narode podijeljene u više država.

Srpska je filologija konca 19. i većine 20. stoljeća zanemarivala, nerijetko i demonizirala slavenosrpsku književnost kojom zapravo počinje moderni srpski jezik. Zbog žestoke i dugotrajne borbe između slavenosrpskih autora, okupljenih oko Crkve, vlasti i većine buržoazije s jedne strane, te Vuka Karadžića pod dirigentskom palicom austrofilskoga slavista i moćnoga monarhijskoga cenzora Kopitara, a koja je potrajala pola stoljeća, stvorila se fama kao da se radilo o dvama posve odijeljenima taborima. Oni to jesu bili u ideološkom, no ne i u nizu jezičnih odlika. Karadžić je u srpsku pisanu kulturu uveo ijekavicu (do tada nepostojeću u srpskom spisateljstvu); odbacio je niz nepotrebnih grafema iz srpske azbuke suvišnih fonološkom sustavu srpskoga jezika; izbacio je niz crkvenoslavenskih i ruskih riječi iz intelektualnoga rječnika; ostavio velik broj islamskih orijentalizama. Time je, posebice u drugoj fazi, koncem 1830ih godina, učinio svoj jezični model prihvatljivim većini Hrvata koji su sličan, no razvedeniji jezik imali već stoljećima u svojim knjigama. No, Karadžićeva je kodifikacija potjecala ponajviše iz govora ijekavskih pravoslavaca iz zapadne Srbije i Hrvatske, dok je utjecaj hrvatske pisane baštine, napose hrvatskih rječnika, bio ograničen na Karadžićevo pregledavanje tih djela iz kojih je uzeo stanovit broj leksema koje je čuo i prepoznavao iz vlastita života, ali i dio njih koji mu je bio blizak po tvorbenim obrascima. No najbitnije: Karadžićev je jezik esencijalno folklorni i počiva na pučkim poslovicama, pričama i pjesmama, a ne na bilo kojoj umjetničkoj književnosti ni filološkim djelima.

Slavenosrpski su auktori prepoznali u Karadžićevoj aktivnosti opasnost po vlastiti identitet jer je niz od Karadžića odbačenih grafema djelovao kao poveznica s drugim slavenskim pravoslavnim narodima poput Rusa, pa je taj postupak tumačen kao etnokonfesionalni kulturocid; vidjevši bliskost Karadžićeva jezika i onoga što su znali kao katoličku “ilirsku” književnost, bojali su se za svoju nacionalnovjersku samobit; ijekavicu su odbacivali kao “katolički” jezični tip- iako su znali da velik broj pravoslavaca govori ijekavski, nisu za to hajali jer im je književni jezik bio preči od govornoga bez ikakve pisane baštine; uvedba grafema *j* iz latinice izgledala im je kao hereza; na intelektualnoj razini, Karadžićev im je jezik bio priprost i primitivan, neekspresivan bez učenih crkvenoslavenskih i ruskih posuđenica.

Vukova je formalna pobjeda nakon njegove smrti 1864. dovela do toga da su slavenosrpski pisci zanemarivani i minorizirani. No oni (Obradović, Davidović, Frušić, Ignjatović, Vidaković, J.S. Popović, Milutinović Sarajlija ..) u velikoj su mjeri stvorili moderni srpski jezik, napose na leksičkom polju- Karadžićevi su rječnici doduše ustrojili slovopisnu i pravopisnu normu (osim većinski odbačene ijekavice), no nisu bili nikakvo Sv. Pismo za srpski jezik koji se razvijao nakon njegove smrti, budući da su desetci tisuća riječi iz djela slavenosrpskih autora, te niza novina, ušli u standardni srpski jezik u toj fazi kodifikacije.

Zbog toga, a još više zbog velikosrpskih Karadžićevih teza o hrvatskom jeziku, a potenciranih od većine njegovih sudobnika i nasljedovatelja, s hrvatske je strane nastala reakcija da je moderni srpski nastao uglavnom prepisivanjem hrvatskih pisanih djela. Netočnost takvih tvrdnji lako je utvrditi: hrvatska su pisana djela uvijek imala slova *h* i *f*, kojih u Karadžića do oko 1840. i nema; sam Vuk nije praktički nikako poznavao hrvatsku umjetničku, a nekmoli liturgijsku književnost, a rabio je samo nekoliko hrvatskih rječnika- a ne gramatika- kao vrela. Većina riječi zabilježenih u golemu rječniku JAZU/HAZU, a koje se nahode u Karadžića, ima potvrdu, prvu, u hrvatskim pisanim djelima- no također i u srpskoj usmenoj književnosti kao općejužnoslavenski rječnički fond. Tekar su u drugoj polovici 20. i u 21. stoljeću srpski filolozi (Mladenović, Milanović, Bjelaković, Mihajlović,..) ozbiljnije prionuli proučavanju slavenosrpske književnosti, te u njima otkrili niz leksema koji su kasnije ušli u moderni srpski jezik.

Glede hrvatskoga jezika u 19. stoljeću, on je kodificiran u više faza, no formalnojezično nije bio pod većim utjecajem srpskoga, a kamoli da mu je srpski služio kao uzor. Nošeni idejama panslavizma tijekom “proljeća naroda”, Ilirski pokret ili Hrvatski narodni preporod je od 1835. nadalje, bio proširenje, modernizacija i sekularizacija hrvatske pisane baštine. Vođe Ilirskoga pokreta (Gaj, Kukuljević, Mažuranići, Babukić, Demetar,..) pozicionirali su se kao nastavljači dalmatinsko-dubrovačke umjetničke književnosti. Dok je Karadžićev jezik bio prijekid s baštinom, ilirski je bio nadogradnja baštine; njegov je jezik bio folklorni, a njihov više književno-knjiški u suliku; njegov je pravopis bio fonološki, njihov morfonološki pod panslavenskim utjecajem; on je bio krajnje suzdržan u kovanju novih riječi, a oni su, za Kurelca, bili “běsni neologisti”; Vuk je udomaćio velik broj turcizama, a i dio germanizama, dok su ih Ilirci i Zagrebačka škola izbacili i zamijenili novotvorenicama; u gramatičkom pogledu su zadržali niz staroštokavskih oblika, od kojih je dio opstao u visokom književnoumjetničkom stilu; srpski su nasljedovatelji Karadžića posve odbacili, uz minorne iznimke, slavenosrpsku književnost kao predmet proučavanja i obogaćenja, dok su hrvatski jezikoznanci izdavali, proučavali i apsorbirali hrvatsku književnost od 15. stoljeća nadalje, svjesno obogaćujući jezični izričaj; kod Vuka vlada (istočno)štokavski purizam, kod Iliraca izgradnja jezika moderne civilizacije oko zapadnoštokavske okosnice uz upijanje kajkavskih i čakavskih leksema i oblika.

Sumarno, Karadžić je kao revolucionarni reformator za Srbe značio kulturni diskontinuitet; Ilirci i njihovi nasljednici za Hrvate- kontinuitet.

Teza 2: U popularnoj velikosrpskoj kulturi se, glede jezika, navode izjave nekih hrvatskih kulturnih radnika iz 19. stoljeća kao navodna potvrda o hrvatskom prihvaćanju srpskoga jezika. Tu tvrdnju uporno ponavlja i niz srpskih filologa i povjesničara. Isključivo su navođena dva citata vođe Ilirskoga pokreta Ljudevita Gaja- i ni jednoga drugoga, književno značajnijega Ilirca, npr. Ivana Mažuranića ili Frana Kurelca.

Prvo, tu je Gajav citat iz 1846. "...sav sviet znade i priznaje, da smo mi književnost ilirsku podigli i uveli; nu nama još ni izdaleka nije na um palo ikada tverditi, da to nije serbski već ilirski jezik; pače ponosimo se i hvalimo Bogu Velikomu, što mi Hervati s bratjom Srbljima sada jedan književni jezik imamo".

Drugi je citat Ljudevita Gaja iz 1852.(navodimo iz knjige Dimitrija Ruvarca “Evo šta ste nam krivi”, 1895.)

Kad su ono 1852. godine napali Gaja „Srpski dnevnik" u Novom Sadu, i „Srpske novine" u Beogradu, zbog toga što je u njegovim „Narodnim novinama" izišlo nekoliko članaka koje je napisao današnji prorok Ante Starčević, i u kojima se reklo i ovo: „koje je taj jezik srpski?, kakav je to srpski jezik?", „narod hrvatski ima u svome jeziku klasičnost, koja se sa talijanskom svoga vremena natječe a za druge takmace u Evropi nezna", „ne da bi Hrvati pisali kojim drugim jezikom, nego treba da i oni pisci, koji se za Srbe ili za što drugo drže, nastojepisati izobraženim jezikom hrvatskim", „Hrvati imaju tri narečja: štokavsko, kajkavsko i čakavsko i svako je izobraženije nego li ono, koga neki „srpskim zovu", tada je Gaj u Mirogoju (Mirogoj je bio letnjikovac Gajev, a danas je groblje) dne 3. studenoga 1852. napisao: „Izjavljenje padu Starčevićevih članakah o Serbima i serpskom jeziku".

U istom se Gaj izvinjavao, kako je Starčević one članke protiv Srbalja proturio u njegove novine bez njegovog znanja i odobrenja, kad je on bio odsutan, te je zatim rekao i ovo: „Kao što ja, tako i veća čast rodoljubivih Hervatah, koji braću Serblje i Serbstvo kao glavni temelj jugoslavenske, ili kako ju mi

polag stare dogodovštine nazvasmo, ilirske narodnosti, smatraju, koji slavna djela prošasnosti, uzorno junačtvo i bezprimjerno požertvovanje ovo i onostranih Serbaljah s ljubavi punim udivljenjem i oduševljenjem, kao što zaslužuju, do zvjezdah dižu, pače za zvjezde nadežnice smatraju, najvećom meržnjom osuđujemo, i kao ljagu od nas odbacujemo sve one, makar kako učeno izhitrene nadriteorije, Kad bi g. Starčević samo u jedno djelo svoga najbližeg zemljaka, koji se je također na tverdim obalama mora jadranskoga rodio, Pavla naime Vitezovića, Senjanina, pod naslovom „Serbia ilustrata" bio uvirio, bio bi se uvjerio,…. , priznao veličanstvo i pervenstvo naroda serbskoga, tako glede njegove narodne važnosti, kao što i jezika; kamo sreće, da je on, koji se je u svoje doba za narodni jezik borio, na mjesto što je hervatski provincijalizam sa serbskim mješao i tako nepraktično na neoborive zaprjeke nagazivao, – kamo sreće da je on onda, kao što mi sada u novija vremena, najglavnije grane jezik, koji je u izobilju izrekah i u svojoj čistoći najbolje sačuvao, u svojoj cjelosti prigerlio i u hervatsku književnost uveo, mi bi se zaisto sa svime na drugom stepenu narodnjeg napretka danas nalazili”

Komentar: Gaj je davao raznovrsne izjave o jeziku, no ova iz 1846. je jasna: u njoj tvrdi da njegov *ilirski* nije različit od Karadžićeva *srpskog*, budući da su zbog zajedničke štokavske okosnice međusobno razumljivi i bliski u gramatičkom i leksičkom opisu. No posve je pogrješna i tendenciozna interpretacija da je Gaj rekao da je njegov ilirski „zapravo” srpski. Ni Gaj, ni bilo tko od Iliraca nije imao takvih deluzija. Na primjer, 1844. Ilirci su bili izdali dopunjeno izdanje Gundulićeva „Osmana”, koji je bogati štokavsko-ijekavski jezični spomenik, a koji nadmašuje Karadžićevu pučku jezičnu stilizaciju. Mažuranić, Gaj, Šulek, Kukuljević, Babukić, ..i ostali Ilirci vrlo su svjesni koju tradiciju baštine, a Karadžić je samo moderni, “istočni” odvjetak te jezične baštine, koja je do njega bila imenovana jedino hrvatskim, uz slovinsko i ilirsko ime- a nikada srpskim. O stilskim i rječničkim, a kamoli naglasnim nijansama, nitko onda nije ni bio razmišljao. Nitko nije ni mislio da su slovnice Babukića i Antuna Mažuranića, spjevovi i politički spisi Ivana Mažuranića i Dimitrija Demetra, drame Demetra i Kukuljevića, rječnici Mažuranića i Šuleka…. nešto „srpski” ili „vukovski” – iz jednostavnoga razloga što to nisu ni bili.

U slučaju osvrta na članak Ante Starčevića valja reći sljedeće: Ante je Starčević, u Gajevoj izočnosti, bio urednikom njegovih "Narodnih novina" i briljantnim je polemičkim člancima pokopao srbovanje oko jezika iz dva srpska novosadska lista, niječuća hrvatsku štokavštinu. Starčević je, porugljivo i virtuozno, doveo u pitanje samo postojanje srpskog jezika i srpskoga naroda kao takvoga. Iz današnjeg bi se vidozora moglo predbaciti Starčeviću na ekstremizmu; no valja naglasiti da je to bio tuk na utuk srpskih negiranja hrvatskoga jezika i kulture- o kojim srpski novinari, ni onda, nisu imali pojma. Starčević ništa miroljubivo nije dokazivao, nego je nabio na nos velikosrbima da do 19. stoljeća na svom jeziku pisane kulture- nemaju, osim u amalgamu s ruskim i crkvenoslavenskim. Moglo bi se reći da je Starčević, iako radikalan, bio sućinski u pravu- do kraja 18. i početka 19. st. Srbi doista nisu imali pisane kulture na svom narodnom jeziku, pa je sam srpski identitet novostvoren, gleda li se pisana kulturna prošlost. Mogao je, i bez bojovnoubilačkoga žara, jednostavno citirati Vuka Karadžića: *“Već ima blizu iljada godina kako Srblji imaju svoja slova i pismo, a do danas još ni u kakvoj knjizi nemaju pravoga svog jezika!“* (1818.); "*Da sam sve napečatio Hercegovački (npr. djevojka, djeca, vidjeti, lećeti i pr.), onda bi rekli Sremci, a osobito varošani i varoške: pa šta sada nama ovaj nameće Horvatskij jezik."* (1815.) Dakle, po Karadžiću, početkom 19. stoljeća, nema nikakvoga srpskoga jezika u književnosti već blizu tisuću godina, a štokavsko ijekavski je *"Horvatskij jezik"*.

No, za ocjenu Gajeva iskaza iz1852. treba dodati: Gaj je u to doba bio propali političar i osoba krajnje osramoćena zbog financijskih afera (slučaj Miloša Obrenovića). Da je zadržao iole dostojanstva, dao bi Starčeviću da odgovori na srpske objede (Srbi su krivo mislili da je Gaj autor dvaju članaka u kojim ih je budući vođa pravaša doslovno sahranio u staccatu argumenata daleko iznad njihovih kognitivnih mogućnosti). No, Gaj se kukavički i oportunistički ponio, odričući Starčeviću pravo da do kraja sruši

srpske mitomane, nego je ponizno i ponižavajući upravo ponovio njihova burgijanja. U čem je Gaj, na stranu njegova osobna bijeda, bio u krivu?

Gaj je (veoma indikativno!) prešutio da je praktički sve napisano ne samo na štokavštini, nego i na svim (neslovenskim) zapadnojužnoslavenskim idiomima tijekom stoljeća nedvoumno hrvatsko; zatim je odlutao u folklorizam (što nema veze s jezikom) i pao u sevdah pohvale srpskom narodnjačenju (možda ne bi bilo krivo napraviti paralelu sa suvremenim slušanjem srbijanskih narodnjaka kod hrvatskih primitivaca), izrijekom niječući bilo kakvu urbanu pisanu kulturu i ideološki svodeći ondašnji hrvatski jezik koji je u doba pisanja (1852.) daleko nadrastao vukovsko narodnjačenje u jeziku i idolizaciju toga "kako prosti puk piše", što je za Karadžića vjerojatno imalo smisla (iako je rezultiralo kulturocidom sudobne srpske pisane kulture); sam Gaj je znao da pisati u doba nakon što je Mažuranić izdao moderni hrvatski rječnik s preko 70.000 leksema (1842.) i dopunio izražajno i profinjeno Gundulićeva "Osmana" (1844.)- znači posvemašnji promašaj u jezičnom pogledu, budući da je od Karadžića skupljano i mijenjano "narodno blago", i po hrvatskim krajevima, jednostavno skučeno i rječnički i stilski i frazeološki i ne može podnijeti usporedbu s umjetničkom hrvatskom književnosti toga doba. To naglo Gajevo "narodnjačenje", koje nije imalo korijena u njegovu glavnom djelu, znak je duševne i osobne posrnulosti. O Vitezoviću, koji je u početku najviše na njega utjecao, napisao je besmislicu koju je i onodobna povjesnica s prijezirom odbacila.

No, kad se govori o Ilircima- zašto ne reći i drugo?

Zašto ne reći da je glavni ilirski gramatik nakon Babukića, Antun Mažuranić, 1856. napisao u predgovoru "Ilirskoj čitanki": *”Serblji od starijih vremenah nemaju nikakve narodne literature ... Pervi od Serbaljah pokušao je Obradović (umro 1811.) koliko je znao i umio, da piše hervatskim narodnim jezikom..”*. Zašto ne reći da je Šulek 1856. u tekstu "Srbi i Hrvati", polemizirajući s Karadžićem, napisao: *„„Mogao bih nanizati cielu povorku od književnih naslovah, kojih pisci življahu u raznih hrvatsko-dalmatinskih mjestih, a svi zovu jezik svoj hrvatskim ili što je istovjetno, slovinskim; pa nećeš naći knjige pisane glagoljicom ili latinskom abecedom, koje pisac bi bio jezik svoj srbskim prozvao, dapače knjige pisane i tiskane tako zvanom bosanskom ćirilicom, zovu jezik svoj takodjer hrvatskim ili slovinskim, a ne srbskim; Pa kako bi ga i mogao bio hrvatski pisac srbskim krstiti, kad su ono doba sve do novijega vremena Srblji pisali njekom smjesom od crkvenoga narječja, koju su oni serbskim ili serbičeskim jezikom zvali? U književnosti je štokavski jezik sve do ovoga vieka samo kod Hrvatah cvatio...”*

Teza 3: Srpski jezikoslovci uglavnom naglašavaju ulogu Karadžića i minoriziraju kasniji razvoj srpskoga jezika, napose do 1. svjetskoga rata.

Komentar: Ovo nije posve točno, budući da su se pojavili radovi raznih srpskih filologa o srpskom jeziku koncem 19. stoljeća, kao i o razdoblju do 1. svjetskoga rata, no u javnom je diskursu i općoj svijesti prevladavajuće. Istina je da je Vuk sredio slovopis i pravopis, no moderni se srpski sve više udaljavao od njegova zrelog modela, najpače preko tzv. beogradskoga stila, što je beogradski urbani jezik na prijelazu stoljeća, a još više pod utjecajem istočnih srpskih govora u gramatici (potiskivanje infinitiva), promjena u akcentuaciji, nekritičkoga preuzimanja rusizama, galicizama i germanizama te uvedbom istočnih slovničkih oblika koje Karadžić nije ni poznavao. U tom je ozračju Karadžićev jezik za Srbe bio, osim u slovopisu i pravopisu, te folklornoj osnovici književnoga jezika – nedostatan, a ponekad i smiješan.

Teza 4: Hrvati su se ujedinili u “vukovskom” jeziku pobjedom filološke škole hrvatskih vukovaca koncem 19. stoljeća, pa je moderni hrvatski zapravo hrvatska varijanta karadžićevskoga srpskoga.

Komentar: “Vukovski” jezik je filološki fantom. Karadžićeva je djelatnost trajala pola stoljeća, od 1814. do njegove smrti 1864. Ako pod “vukovskim” jezikom uzmemo njegov zreli jezik poslije 1845. (okvirno), u njemu nema ničeg što nije prije bilo u hrvatskome književnom jeziku od 16. stoljeća nadalje- bar što se tiče hrvatske norme. Naravno, Hrvati nemaju veze sa srpskim bojevima oko azbuke i ruskoslavenskoga. Ono što su najutjecajniji mladogramatičari ili vukovci (Pero Budmani, Armin Pavić, Ivan Broz, Tomo Maretić, ...) uzeli od Karadžićeva modela jedino je fonološki pravopis, i to samo djelomice (u odnosu na pravopis Zagrebačke škole) zbog političkih razloga, jer je postalo očigledno da će fonološki pravopis prevladati u okupiranoj Bosni i Hercegovini, a to nisu htjeli prepustiti Bečkim kancelarijama. Druga, važnija je motivacija znanstveno uvjerenje, ilustrirano golemom Maretićevom knjigom “Istorija hrvatskoga pravopisa latinskijem slovima”, 1889., u kojoj pokazuje da je u Hrvata u sva tri narječja dominirao fonološki pravopis od 1495. do 1833., a kog su ilirski prvaci zamijenili morfonološkim zbog panslavenske solidarnosti. Ukratko- sve što je u Karadžića normativno u pravopisu, postoji kod Hrvata stoljećima ranije, pa i ono što nije ušlo u konačnu normu. Tako je Brozov pravopis iz 1892. zapravo došao na crtu povijesno većinskoga hrvatskoga pisanja, zadržavši pritom niz rješenja drugačijih od Vuk-Dančićevih, a koji su se udomaćili u ilirsko-zagrebačkom pravopisu.

Drugo je Maretićeva gramatika iz 1899., kojom normira novoštokavski sustav na mladogramatičarski način, i to na temelju Karadžićevih i Daničićevih djela, što je već onda bio apsurd budući da se je većina normativnih rješenja nalazila i u hrvatskih pisca. Njegova školska gramatika iz 1901. u dobroj mjeri ispravlja dvostrukosti iz velike gramatike i propisuje hrvatsku normu različitu od srpske. Maretić je u gramatici iz 1899. niz propisa donio bez osvrtanja na Vuka i Daničića, budući da se nitko od njih nije bavio tim detaljima; niz mu je pak preskripcija propao, budući da ih hrvatska kulturna javnost nije prihvatila.

Ondje gdje su vukovci zabrazdili, ispravila ih je praksa hrvatskih pisaca.

Sama tvrdnja da su se Hrvati jezično “ujedinili” preko vukovaca netočna je. Hrvati su se jezično ujedinili u razdoblju od 1835. do 1892. (Brozov pravopis) u bujici književnih, znanstvenih, publicističkih i povijesnih djela Mažuranića, Šuleka, Kvaternika, Šenoe, Kovačića, Račkoga, Jagića, Kumičića, Gjalskog, Vebera, Pavlinovića… zapiscima Sabora u Zagrebu i Zadru u zapadnoštokavski jekavski u svim hrvatskim krajevima, od Istre do Bačke, od Kotora do Zagreba. Zahvat vukovaca sveo se jedino na pravopis i izjednačene padeže u D,L,I množine, koji su sami prevladavali spontano u školstvu, a zabilježeni su već u prvim hrvatskim gramatikama u 17. stoljeću.

“Grijeh” vukovaca je najviše u tom što su u predgovorima spominjali samo Karadžića, a da su izrijekom spomenuli i hrvatske pisce koje su obrađivali (Maretić je izdao Bernardinov lekcionar iz 1495., a Broz Gundulićeva “Osmana” čak tri puta, uvijek naglašavajući hrvatsku pripadnost toga djela)- sva bi srpska naklapanja o vukovcima pala u vodu jer je jezični tip mladogramatičara, u golemoj većini, samo nastavak jezika Šenoe i Kvaternika. Serbokroatizam vukovaca ih je zapriječio u toj banalnosti.

Ovdje valja napomenuti da se program dijela vukovaca (poglavito Maretića, no ne i Broza, Kušara ili Pavića) bio slomio na tri puno važnije sastavnice od pravopisa: jezičnopovijesni nihilizam Maretića propao je budući da su se hrvatski pisci, od Nazora do Krleže i Paljetka, nastavili nadahnjivati hrvatskom starom pisanom baštinom, ne obazirući se na karadžićevski jezični folklorizam; štokavski purizam istoga nema traga, ni u hrvatskom standardnim jeziku, a kamoli u općoj kulturi, od kajkavske i čakavske poezije (i romana!) do zabavne kulture popularnih pjesama; protutvorbeno nasilje usmjereno

protiv “šulekizama” slomilo se na jezikotvorstvu hrvatskih pisaca (Ujević, Ladan, Laušić, Paljetak,..) i prevoditelja (Tabak, Gorjan, Maras, Tomasović, Sonnenfeld, Ladan, Bučan,..).

Teza 5: Srbi su od Hrvata preuzeli golemu količinu riječi, jedino tako stvorivši funkcionalni jezik.

Komentar: Teza je uglavnom netočna, budući da joj je glavni izvor rječnik JAZU/HAZU, gdje se uistinu velik dio riječi u Karadžića i Daničića prvi put spominje u hrvatskim djelima. No, budući da nema pouzdana cjelovita pretraživa korpusa, napose za srpski jezik, vjerojatnije je da veći dio tih leksema spada u općejužnoslavenski fond, te da su postojale kod pravoslavaca, no nisu zabilježene zbog nepostojanja vernakularne književnosti. Sigurno je dio hrvatske rječničke baštine ušao u opći srpski leksik, nekad preko usvojenica u hrvatski iz češkog i ruskog, nekad iz samostvorenih hrvatskih riječi, no taj broj nije velik i u popisima ne prelazi nekoliko desetaka riječi, najvjerojatnije manje od 200. Unekoliko je to i naravno, kao posljedica življenja u dvije Jugoslavije. Zorno je da su moderne riječi najčešće različite, zbog drugačijega odnosa prema nazivima suvremene civilizacije; također, gleda li se uzorni, “visoki” stil prijevoda klasika od antike do modernoga doba, vidi se da vrsni srpski prevoditelji (Živojinović, Mićević,..) rabe isključivo srpski, “istočni” vokabular, dočim hrvatski (Dukat, Tomasović, ..) crpu iz višestoljetne hrvatske tronarječne baštine. Dostatna je usporedba prijevoda francuskoga pjesnika Rimbauda, te Goethea na hrvatski i na srpski, te filozofskih djela Hegela.

Teza 6: U NDH je nastao neki nakazni “fašistički” jezik dok su “legije srpskih reči proskribovane”.

Komentar: Netočno. Na stranu komičnost teze o “fašizmu”, u doba NDH je vođena nezgrapna jezična politika koju je oktroirao Pavelić i koja se svodila na ponovnu uvedbu starog, “korijenskog” pravopisa Šuleka, Šenoe i Kovačića, te na izbacivanje srbizama i oblika nametanih u rojalističkoj Jugoslaviji. U zbilji je većina djela trajne vrijednosti napisana Brozovim fonološkim pravopisom (Andreisova povijest glazbe, Hrvatska enciklopedija, Krstićevi i Guberinini lingvistički tekstovi, Povijest stare Bosne, pravopis Cipra-Guberina-Krstić...a korijenskim su napisani Remetini romani, prvi dio Jurišićeve povijesne slovnice i Kombolova povijest književnosti, kasnije reizdana 1961. fonološkim pravopisom). Skoro svi su hrvatski lingvisti bili protiv ponovnoga uvođenja tog pravopisa iz 19. stoljeća, razložno prosudivši da to nije primjenjivo i da nije u skladu s većinskom hrvatskom pisanom baštinom- što se pokazalo točnim, jer su se u novinama pojavili nepravilni izrazi (piestnik, kutie, biestno, radie, nie, ..), a glede “legije srpskih reči”, hrvatski jezikoslovac Marko Samardžija je pokazao u dvije knjige o jeziku u NDH da toga uopće nije bilo, nego su se povremeno znali pojaviti naputci da se ne rabe riječi koje su ušle sa srbijanskom hegemonijom (opšti, surevnjiv,..).

Teza 7: Iz raznih motrišta stajališta o tzv. Novosadskom dogovoru iz 1954., a koji kaže da su hrvatski i srpski jedan jezik koji se zove srpsko-hrvatski (u Hrvatskoj hrvatsko-srpski) sljedeća su: za “Jugoslavene” on je bio dobrovoljan i odražavao je zbiljsko stanje na terenu; za Hrvate, radilo se o jezičnom nasilju i pod krinkom dvoimenoga jezika o nametanju srpskoga; za dio Srba je prihvatljiv i realan, no za većinu sadašnjih jezikoslovaca radilo se o hrvatskoj podvali s ciljem latiničenja i kroatizacije Srba.

Komentar: Na ”jugoslavensko” stajalište ne ćemo se osvrtati jer se temelji na ideologiji serbokroatizma koja je nesuvisla i povijesnokulturno i jezikoslovno odbačena. Hrvatsko je uvelike točno, i potvrđeno je reakcijom iz 1967. u *Deklaraciji o položaju i nazivu hrvatskoga književnog jezika*. Ozračje u kom je Novosadski “sporazum” pokrenut bilo je unitarističko protuhrvatsko i većina je potpisnika bila zastrašena; dio je možda mislio da će biti bez jačih posljedaka, dok je mala manjina, među kojom je bio polonist i prevoditelj Julije Benešić, apriori odbila u tom sudjelovati. Hrvati su među potpisnicima u odnosu na Srbe bili zastupljeni 1 prema 3. U praksi, od 1954. do 1967., hrvatski

književni jezik nije bio posrbljivan u književnosti ni stručnoj literaturi, no u velikoj mjeri jest u medijima, te kao službeni, javni jezik. Tako je “Vjesnik” iz 1964. umjesto hrvatskih, rabio latinske nazive mjeseci (januar, februar,..), tipično srpske gramatičke konstrukcije (forsiranje da + prezent na uštrb infinitiva); na radiju Zagreb se počelo emitirati na i srpskom ekavskom “jer su kajkavci ekavci”. Srpski jezik je posve prevladao u Bosni i Hercegovini, uz dosta čestu ekavizaciju, dok je u JNA bio praktički službeni jezik- čak i u mornarici, gdje nije bilo srpskoga pomorskoga nazivlja nego je “izumljivano”. Takvo je neodrživo stanje puklo 1967. i 1971. i to je bio početak kraja serbokroatizma kao stožera jugoslavenske ideologije. Druga je tvrdnja srpskih jezikoslovaca u području teorije urote: po njihovu mišljenju, Novosadski “dogovor” iz 1954. bio je temeljno protusrpski jer je srpski jezik “proglasio” i hrvatskim, a u praksi je doveo do veće uporabe latinice u Srba, time bitno poništavajući njihovo nacionalnojezično obilježje. Prvi dio teze ne treba ni komentirati zbog suludosti; drugi je pak interesantan, no slabo argumentiran jer ne uzima društveno i kulturno stanje Jugoslavije koja je sve većom orijentacijom na zapadnu Europu i SAD (festivali zabavne glazbe, filmovi , TV serije, prijevodna popularna i moderna ambiciozna književnost,..) sve više utjecala na latinizaciju srpskoga- no ne i makedonskoga jezika. Taj se proces nastavio i u samostalnoj Srbiji poslije sloma SFRJ, unatoč propisu u ustavu da je u službenoj upotrebi u Srbiji srpski jezik i ćirilično pismo. Po raznim istraživanjima, latinica je u srbijanskom pisanom prostoru nazočna od 50% do 80%. Ironična bi zamjedba na koncu mogla biti ova: da su jugoslavensko i srpsko političko i kulturno vodstvo odbacili unitarizam i prihvatili da su hrvatski i srpski dva književna, potom standardna jezika, do “latiničenja Srba” ne bi ni došlo. Ovako je ispalo po narodnoj poslovici: Tko pod drugim jamu kopa, sam u nju pada.

Teza 8: U srpskoj je, a u dobroj mjeri i svjetskoj javnosti, prošireno stajalište da je nakon stjecanja državne samostalnosti u Hrvatskoj 1991. nasilno stvoren, ili se bar pokušao stvoriti, neki novi hrvatski jezik komu je glavna odlika bila namjera da se što više razlikuje od “srpsko-hrvatskog” u Jugoslaviji, te da su “politički” lingvisti nacionalisti upregli sve sile da to provedu.

Komentar: Netočno, iako ima dijelova istine. Suočeni sa srpskom genocidom agresijom, razni su slojevi hrvatskoga društva, a i pojedinci, različito djelovali. Nekoliko je nadrijezikoslovnih entuzijasta (Marijan Krmpotić i još neki) pokušalo vratiti korijenski pravopis, a pojavio se i niz jezičnih savjetnika različite kakovosti (Šamijin, HRT, te najvrjedniji golemi savjetnik Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje) koji su ponovno afirmirali hrvatsku standardnu normu u vidovima potiskivanima u doba obje Jugoslavije – pravopisno, leksički, gramatički. Vraćeno je, u najvećoj mjeri, hrvatsko pravno i vojno nazivlje prebrisano u doba SFRJ. Potisivani i marginalizirani hrvatski nazivi, stari više stoljeća, vraćeni su u porabu, u skladu s načelom da u hrvatskom jeziku i nema apriornih arhaizama, a da su to ponajmanje izrazi prisilno izbacivani zbog razlikovnosti prema srpskom. Mario je Grčević u pretrazi korpusa hrvatskih novina našao da je velik broj čestih riječi, od 50 do 100, ušao u stalnu uporabu. Također je, kao spomen na tragičnu sudbinu od pobunjenih Srba ubijenoga liječnika Ivana Šretera, koji je u doba SFRJ robijao jer je uporabio hrvatski izraz “pričuvni časnik” umjesto “rezervni oficir”, pokrenuta inicijativa za stvaranje novih hrvatskih pojmova za sva područja života, a napose za nove tehnologije. Ta je inicijativa karikirana i ismijavana od strane neojugoslavenskih krugova u hrvatskim medijima, no nije im uspjelo ugušiti ju, a dio je novih riječi ušao u općeporabni leksik. Bizarno, srbijanska je javnost, koja je od toga u svojim sredstvima priopćavanja radila doslovno neprijateljsku propagandu hiperbolički ju prikazujući kao “ustaško ludilo”, od 2020ih krenula istim smjerom i počela javna “takmičenja za nove srpske reči”- što je možda u skladu s dijelom srpske jezične politike koja dio hrvatskih jezičnih zasebnosti prvo ismijava, a potom ih usvaja.

Osim stanovitoga broja pravopisnih propisa koji su značili povratak na Brozov pravopis i njegovo proširivanje, te manjega broja gramatičkih promjema, jezik je ostao isti što se lako vidi iz autorskih i

prijevodnih djela nastalih od 1990. do 2020. i dalje, te onih od 1970. do 1990. Radikalniji zahvati, koji su dijelom predloženi, a veći dio nije, no postoji su svijesti jezičara (promjena broja fonema od 30 na 28 ili 33; normativno propisana poraba participa; eventualna uvedba još jednoga oblika futura) nisu ni ozbiljnije razmatrani.

Teza 9: Godine 2017. održano je savjetovanje naziva "Deklaracija o zajedničkom jeziku", koju su potpisali "napredni intelektualci" iz četiriju država u kojima se govore jezici štokavske gramatičke jezgre, a s tvrdnjama da se radi o "zajedničkom" neimenovanom jeziku koji je jedan, a da nacionalističke elite iz novonastalih država rade na razjedinjavanju toga zajedničkoga jezika koji je prirodno- jedan.

Komentar: Radilo se o propaloj inicijativi koju je organizirala lingvistica s adresom u Hrvatskoj (prije u Njemačkoj) Snježana Kordić, a kojoj su se priključili serbokroatistički i jugounitarno orijentirani neokomunistički i globalistički pojedinci, uglavnom medijske osobnosti- novinari, glumci, te nekoliko jezikoslovaca i književnika. Od Hrvata- stavimo li na stranu Snježanu Kordić, koje je hrvatstvo upitno – tu su deklaraciju, a koja je očita provokacija budući da je došla na petdesetu obljetnicu *"Deklaracije o nazivu i položaju hrvatskoga književnog jezika"*. Deklaraciju o "zajedničkom" jeziku financirale su razne njemačke i ine zaklade, koje se kao proponenti serbokroatističkoga jugoslavenstva nisu mogli pomiriti s definitivnim nestankom jugoslavenske države. Do 2025. ju je internetski potpisalo oko 10.000 osoba, uglavnom nepoznatih, dok iz hrvatskih krugova jedino dvoje autora, i to bez značajnijega opusa, Maša Kolanović i Tomislav Bogdan, te nekoliko novinara prije okupljenih oko propaloga časopisa "Feral". Od više desetaka istaknutih hrvatskih lingvista, književnika, povjesnika i drugih kulturnih djelatnika nije ju potpisao- nitko. Hrvatska ju je vlast jednostavno ignorirala. Na srpskoj strani je isto u većoj mjeri ignorirana, no s velikosrpskih stajališta, a potpisali su ju i neki značajniji srpski lingvisti i književnici. Najviše je potpisa došlo iz Bosne i Hercegovine, te Crne Gore- što ne iznenađuje, budući da je jezična situacija u tim zemljama u stalnom previranju.

Iako su ju laudatorno dočekale neke institucije, mediji i pojedinci u Njemačkoj, Britaniji i manjem broju zapadnoeuropskih zemalja- ta je deklaracija neslavno propala i nije ostavila nikakva traga ni u jezičnoj kulturi, jezičnome planiranju, a kamoli u statusu jezika pojedinih država.

Teza 10: Umjesto sve više nestajućega termina "srpskohrvatski", pojavio se pojam bhs (bosanski-hrvatski-srpski), nekad na engleskom BCSM ili njemačkom BKSM (gdje M označava crnogorski), a koji je u raznim lingvističkim atlasima predstavljan kao "makro-jezik", tobože nadređen hrvatskomu, srpskomu, bošnjačkomu/bosanskomu, te crnogorskomu.

Komentar: To je uvelike točno i predmetom je sustavne rasčlane lingvista Marija Grčevića koja se na internetu može naći utipka li se u tražilicu "Što stoji iza prijedloga esdepeovskih političara o proglašenju čakavice službenim jezikom? (ukoliko ta poveznica nije više dostupna, tekst se može naći prijegledom Grčevićeve bibliografije). Ukratko: postoji od dvije do pet međunarodnih normizacijskih ustanova, često kontradiktornih u propisima i argumentacijske kakovosti, međusobno protuslovnih i često nesuvislih, a korijen je u nekonzistentnosti same standardološke lingvistike u sklopu s raznovrsnim političkim utjecajima, napose "velikih sila". Stoga je donešen Zakon o hrvatskom jeziku, koji implicite definira hrvatski kao makro-jezik (a sam je pojam dvojben s više značenjskih dimenzija), te koji bi trebao konačno i formalno osloboditi hrvatski jezik iz uza preimenovanoga serbokroatizma. Razvidno je da Hrvati različito doživljavaju svoj jezik od Srba, Crnogoraca i Bošnjaka, budući da su ispitivanja provedena 2023. pokazala da je za Hrvate hrvatski zaseban jezik u odnosu na srodne jezike, i to u postotku od skoro 90%, dok je za Srbe srpski dio nekog zajedničkoga jezika u skoro 90%, a za Bošnjake i Crnogorce isto, samo s manjim postotkom, od 60% do 80%. (vidjeti rad na engleskom

Understanding spelling conflicts in Bosnian, Croatian, Montenegrin, and Serbian: Insights from speakers’ attitudes and beliefs).

Sva su rasplitanja preostalih fosila serbokroatizma pod bilo kojim imenom na operativnoj kulturnoj politici, i tu je hrvatsko jezikoslovlje, najrazrađenije za ovo područje, reklo svoje. Daljnja aktivnost ostaje na državnoj politici.